

*Fyrstu verðlaun í ritgerðasamkeppni SUS, nóvember 1998.
Birtist í Morgunblaðinu, 16. janúar 1999.*

Ísland tækifæranna eftir Jón Steinsson

Það er gott að vera Íslendingur í dag. Raunar betra en það hefur nokkru sinni verið. Á síðustu þremur aldarfjórðungum hefur okkur tekist að rísa frá því að vera fátæk nýlenda langt norður í hafi, einangruð frá framförum sem átt höfðu sér stað í Evrópu, í það að vera sjálfstæð þjóð sem býr við einhver mestu lífgæði sem þekkjast í heiminum.

En þrátt fyrir það eru hlutirnir langt frá því að vera eins og best verður á kosið hér á Íslandi. Stærstur hluti af pólitískri orku þjóðarinnar á þessari öld hefur farið í stjálfsstæðisbaráttu og baráttu fyrir yfirráðum yfir hafinu í kringum landið. Þar að auki höfum við farið frá því að vera bændasamfélag í það að vera borgarsamfélag á skömmum tíma. Í þessu eins og flestu örðu vorum við eftirbátar annarra þjóða langt fram eftir öldinni. Það er því skiljanlegt að við höfum á stundum verið upptekin af því hversu lítið og brothætt þjóðfélagið okkar var. Þessi hræðsla enduspegladist svo aftur í mikilli forsjarhyggju stjórnvalda. Við höfum litið á okkur sem litla þjóð í stórum heimi þar sem allir þurfa að passa hver upp á annan svo útlendingar valti ekki yfir okkur. En nú er tími til kominn að kasta þessari minnimáttarkennd fyrir borð. Það sem þarf að eiga sér stað til að Ísland verði sannarlega land tækifæranna er víðtæk hugarfarsbreyting hvað þetta varðar.

Á síðustu áratugum hafa flestar nýjungar í löggjöf hér á landi skiljanlega verið að erlendri fyrirmynd. Okkur hefur þegar á heildina er lítið tekist vel til við að tileinka okkur það besta í löggjöf annarra landa með þeim árangri að við erum nú eins og fyrr segir ein ríkasta þjóð í heimi. En sá sem skarað hefur fram úr áttar sig fljótt á því að frá toppnum horfir heimurinn allt örðuvísi við honum. Þá er ekki lengur gagnlegt að bera sig saman við nágrannann heldur verður að hafa hugrekki til að stíga skref sem enginn hefur áður stigið. Það er þessi veruleiki sem við Íslendingar munum standa frammi fyrir í auknum mæli í nánustu framtíð. Í stað þess að horfa alltaf til nágrannalandanna er tími til kominn að við förum að setja okkar eigin staðla hvað lífsgæði snertir. Sóknarfærin eru mörg því þó svo að löggjöf hafi tekið miklum stakkaskiptum á síðustu áratugum hefur skilningur á því hvernig best er að skipuleggja þjóðfélag aukist enn hraðar.

Unga kynslóðin á Íslandi í dag erfir þjóðfélag sem enn er gegnsýrt af forsjarhyggju liðinar aldar. Þetta er skiljanlega arfleifð tuttugustu aldarinnar. Aldar sem einkennst hefur af pólitískum trúarofsa á báða bóga. Vinstrimenn predikuðu lengst af einfaldar hugmyndir um þjóðnýtingu og miðstýringu á sem flestum sviðum. Hægrimenn predikuðu af álíka eldmóði einfaldar hugmyndir um að eignarréttur og frjáls samkeppni gætu leyst allan vanda.

Á sama tíma sá hver sá sem horfði gagnrýnum augum á samfélagið í kringum sig að alls konar vankantar voru á þessum eins og öllum öðrum ofureinfölduðum hugmyndum. Reynsla astantjaldslandanna sýndi glöggt að of mikil miðstýring er af hinu illa. Þar kom

einnig bersýnilega í ljós að menn leggja einkum hart að sér þegar þeir eiga sjálfir hagsmuna að gæta. En það var aftur á móti jafn ljóst að einföldustu kenningar um fullkomna markaði engurspegluðu ekki marga mikilvæga þætti í hinum raunverulega heimi. Haft var á orði á fremstu hagfræðideildum heims að þó svo að allir kenndu kenningarnar um hinn fullkomna markað þá væru það aðeins hagfræðingar við Chicago-háskóla sem raunverulega tryðu því að þær kenningar væru góð nálgun við raunveruleikann. Á síðustu áratugum hafa hins vegar kenningar um ófullkomna markaði, fákeppni og sveiflujöfnun svo eitthvað sé nefnt ráðið bót á mörgum vanköntum sem áður voru þyrnir í augum þeirra sem ekki trúðu blint á markaðsöflin.

Eitt af því sem orðið hefur æ ljósara á þessum tíma er að ríkisvaldið gegnir lykilhlutverki í því að ráða bót á ófullkomnleika frjálsrar samkeppni. Jafnframt er ljóst að ríkisvaldið sinnir þessu hlutverki hvorki með gamaldags forsjárhyggju sósíalista né með gamaldags afskiptaleysi auðvaldsinna.

Grunnhugsunin í allri löggjöf um efnahagsmál verður að vera að skapa skilyrði fyrir eins mikilli hagkvæmni og arðsemi og mögulegt er samhliða því að tryggja jafnræði þegnanna í hvívetna. Í þessu felst að markaðslausrir séu nýttar þar sem skilyrðin fyrir því að þær leiði til hagkvæmni eru uppfylltar. Við löggjöf um þau málefni þar sem sýnt þykir að frjáls samkeppni myndi leiða til óhagkvæmni skulu stjórnvöld ávallt hafa það hugfast að farsælasta leiðin til að ná fram hagkvæmni í efnahagsmálum er að laga hagsmuni einstaklinganna að hagsmunum heildarinnar og þannig gera það eftirsóknarvert fyrir einstaklinga þjóðfélagsins að þjóna hagsmunum samfélagsins.

Þó svo að mikið hafi áunnist í þessum efnum á síðustu árum og áratugum er enn víða pottur brotinn. Það virðist enn ekki vera stjórnámálumönnum tamt að líta á efnahagsmál frá þessu sjónarhorni. Enn eru það oftast en ekki annarleg sjónarmið sem ráða ferðinni. Það sem oft liggur að baki þessum annarlegu sjónarmiðum er hræðslan við þau tímabundnu óþægindi sem breytingum óhjálkvæmilega fylgir. Við búum í heimi örrar þróunar. Þessari þróun fylgir það að ákveðnar einingar hagkerfisins úreldast. Eina leiðin til að þjóðfélag færi sér þróunina í nyt er að það búi við arðsemisaga sem sér til þess að úrelltar einingar séu teknar úr umferð svo hægt sé að nýta það fjármagn og vinnuafl sem bundið er í þeim til nytsamlegri hluta. Þessum aga fylgir óneitanlega tímabundin óþægindi fyrir þá sem ekki tekst að halda í við þróunina. En ef við á annað borð sækjumst eftir velmegun verðum við að búa við þennan aga. Annars köllum við yfir okkur óhagkvæmni sem til lengri tíma leiðir til hnignunar.

Það er hlutverk okkar sem erfum landið að tileinka okkur þetta hugarfar og taka til á þeim svæðum í íslenskri löggjöf sem enn endurspeglar forsjárhyggju liðinnar aldar og þannig búa til hér á Íslandi þá þjóðfélagsgerð sem best tryggir þegnumum tækifæri til að láta ljós sitt skína.

En það er ekki aðeins í stjórnámálum sem hugarfarsbreytingar er þörf. Flest fyrirtæki ráða fólk og veita stöðuhækkanir enn á grundvelli starfsreynslu í stað verðleika. Þó svo að slíkt kerfi hafi marga kosti í þjóðfélagi þar sem menntun einstaklingsins er ekki sérlega hátt skrifuð er það alls ekki viðeigandi í framsæknu nútímaþjóðfélagi. Ungt fólk sem

hefur fjárfest í löngu og dýru háskólanámi er oft vel í stakk búið til að takast á við mikla ábyrgð í starfi. Slíkt fólk veit líka að erlendis eru fyrirtæki löngu búin að átta sig á þessu og eru tilbúin að veita ungu fólki með góða menntun tækifæri til að ná skjótum frama. Ekki er ólíklegt að þetta viðhorf íslenskra fyrirtækja sé hluti af skýringunni á því af hverju ungt fólk sér Ísland ekki fyrir sér sem land tækifæranna í meira mæli en raun ber vitni. Ef íslensk fyrirtæki bregðast ekki við þessu er hætt við að við missum fleira og fleira af okkar hæfileikaríkasta fólki af landi brott.

Háskóli Íslands er sú stofnun í íslensku þjóðfélagi þar sem hugarfarsbreyting er hvað mest aðkallandi. Er eðlilegt að fólk sem ákveðið hefur að ráðast í háskólanám sé ekki treyst til að hafa meiri áhrif á það hvernig nám þess mótast en raunin er í Háskóla Íslands? Í fremstu háskólum heims er valfrelsi nemenda miklu meira sem gerir það aftur að verkum að nánast engir tveir útskrifast með sama bakgrunn. Hver og einn hefur sína sérstöðu sem gerir menntun hans meira virði en ef allir væru eins. Í Háskóla Íslands er enn verið að reyna að steypa alla í sama mótið.

Þetta er reyndar dæmigert fyrir það hugarfar sem er ríkjandi á allt of mörgum sviðum í íslensku þjóðfélagi. Þetta á við um grunn- og framhaldskólakerfið sem enn býr við mikla miðstýringu að ofan og þetta á líka við um heilbrigðiskerfið þar sem stefna stjórnvalda um að fækka og stækka mun í nánustu framtíð enn auka á miðstýringuna. Á öllum þessum sviðum á miðstýringin rót sína að rekja til þess hugarfars að einstaklingum sé ekki eins vel treystandi og stjórnvöldum til að taka ákvarðanir um sína eigin framtíð og framtíð þeirra stofnana sem þeir reka.

Það hefur löngum sýnt sig að það fyrirkomulag sem leiðir til mestrar hagkvæmni er það sem dreifir valdi og ábyrgð á ákveðnum ákvörðunum niður til þeirra sem hafa mestar upplýsingar um þann þátt kerfisins. Ábyrgðinni fylgir áhætta en jafnframt tækifæri til að standa sig vel. Það eru þessi tækifæri til að standa okkur vel og hafa jákvæð áhrif á þjóðfélagið sem við unga fólkið á Íslandi sækjumst eftir.

Íslenskt þjóðfélag er að mörgu leiti betur á sig komið en önnur þjóðfélög. Þrátt fyrir forsjarhyggju þessarar aldar erum við á meðal ríkustu þjóða í heimi og stöndum okkur ef eitthvað er enn betur ef horft er á lífgæði í víðara samhengi. Þetta hefur okkur tekist þrátt fyrir að búa til lengri eða skemmri tíma við óstjórn á borð við: gjaldeyrishöft, niðurgreiðslur, höft við fjárfestingu, tolla, víðtæka ríkiseinokun, ofveiði, sjóðasukk og síðast en ekki síst bankakerfi þar sem pólitísk tengsl vógu oft þyngra en álitlegar arðsemisáætlanir. Þessi listi virðist vera uppskrift að algerum óförum. Það er því erfitt að ímynda sér þá gríðarlegu velmegun sem við eigum í vændum þegar okkur hefur endanlega tekist að losa okkur við það forneskjulega hugarfar sem leitt hefur til slíkrar óstjórnar. Það er í þessari velmegun sem tækifæri ungu kynslóðarinnar á Íslandi felast.